

GAZİ TÜRKİYAT

B A H A R / 3 6

2 0 2 5

ISSN: 1307-914X

e-ISSN: 2979-9368

ARAŞTIRMA MAKALESİ / Research Article

Atıf / Citation

ŞENER, Z. (2025). "Hüseyin Cemal'in Şehitlerin Sesleri yahut Askerin Büyük Duygusu İsimli Kitabındaki Şiirlerinde Balkan Savaşlarının İzleri". *Gazi Türkiyat*, 36: 31-52.

Geliş / Submitted

08.01.2025

Kabul / Accepted

09.06.2025

DOI

10.34189/gtd.36.003

HÜSEYİN CEMAL'İN ŞEHİTLERİN SESLERİ YAHUT ASKERİN BÜYÜK DUYGUSU İSİMLİ KİTABINDAKİ ŞİİRLERİNDE BALKAN SAVAŞLARININ İZLERİ

Traces of the Balkan Wars in Hüseyin Cemal's Poems in His Book Named Şehitlerin Sesleri yahut Askerin Büyük Duygusu

Zeynep ŞENER*

Öz

Savaş, siyasi ve askerî bir kavram olduğu kadar toplumsal yapıyı da etkileyen bir unsurdur. Dolayısıyla toplumsal yaşamda izi olan her konu gibi savaşın da edebiyatta kendine yer bulması kaçınılmazdır. Kahramanlık, şehitlik ve millî romantizmin etkili olduğu savaş kavramı denilince duygu bağlamında etkisi en kuvvetli olabilecek tür şiirdir. Şairler tarihin her döneminde yaşanan savaşları şiirlerine konu edinmeyi ihmal etmemişlerdir. Osmanlı ordusunda görev yapan bir subay olarak Mülazım Hüseyin Cemal gözlemlediği askerî, sosyal ve siyasal her unsuru şiirine konu edinir. Aslen Edirneli olan şair, Osmanlı Devleti'nin son döneminde karşı karşıya kaldığı parçalanma ve yıkılma tehlikesine kayıtsız kalmamış, bu husus hakkındaki görüşlerini şiirlerinde sıkça dile getirmiştir. Özellikle yirminci yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ağır mağlubiyetleriyle sonuçlanan savaşlar onun şiirlerinde kendisine yer bulur. Kimi zaman lirik kimi zaman da hamasi bir üsluba sahip olan şiirlerinde Hüseyin Cemal özellikle Balkan Savaşlarını konu edinir. Söz konusu şiirlerde Balkan Savaşlarında yaşanan zorlu şartlar, verilen kayıplar ve halkın yaşadığı acılar şairin dikkat çektiği hususlardır. Şiirlerinde kimlik ve aidiyet üzerine düşüncelerini yansıtan şairin özellikle Osmanlı ve İslam kimliklerini ön plana çıkardığı görülür. Hüseyin Cemal savaşın inanç uğruna yapılması gerektiğine vurgu yaparken bütün Müslüman milletlerin sahip olduğu değerleri korumak maksadıyla cihat etmesinin, kahramanlığın ve şehitliğin kutsallığının bilincinde olunmasının önemini savunur. Bununla birlikte cehalet ve mektepsizliğin Osmanlı'nın en büyük eksiği olduğunu savunan şair bu bağlamda şiirlerinde çözüm önerilerini de sunar. Bu çalışmada Hüseyin Cemal'in Şehitlerin Sesleri yahut Askerin Büyük Duygusu isimli kitabında yer alan şiirler Balkan Savaşları bağlamında incelenecektir. Söz konusu incelemede henüz Osmanlı Türkçesinden aktarılmamış olan bu kitaptaki şiirler örnekler hâlinde sunulacaktır.

* Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/TÜRKİYE. zeynep.sener@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8440-3549

Anahtar Kelimeler: Hüseyin Cemal, şiir, Balkan savaşları, kimlik, savaş edebiyatı.

Abstract

War is a complex concept that encompasses both political and military aspects, as well as an element that influences the social structure. Therefore, like every subject that has a mark on social life, it is inevitable that war will find a place in literature. When it comes to the concept of war, which is influenced by heroism, martyrdom and national romanticism, the genre that can have the most substantial emotional impact is poetry. Poets have not neglected to include wars as subjects in their poems throughout every period of history. As an officer serving in the Ottoman army, Lieutenant Hüseyin Cemal uses every military, social and political element he observes as the subject of his poetry. Initially from Edirne, the poet did not remain indifferent to the danger of disintegration and collapse that the Ottoman Empire faced in its final period, and frequently expressed his views on this issue in his poems. Especially in the twentieth century, wars that resulted in heavy defeats for the Ottoman Empire find a place in his poems. Hüseyin Cemal mainly deals with the Balkan wars in his poems, which are sometimes lyrical and sometimes heroic. In these poems, the difficult conditions experienced in the Balkan wars, the losses suffered and the suffering experienced by the people are the issues the poet draws attention to. It is evident that the poet, who reflects on his thoughts about identity and belonging in his poems, especially emphasizes Ottoman and Islamic identities. While emphasizing that war should be waged for the sake of faith, Hüseyin Cemal defends the importance of all Muslim nations to wage jihad to protect their values and to be aware of the sanctity of heroism and martyrdom. However, the poet, who argues that ignorance and uneducatedness are the greatest shortcomings of the Ottomans, also offers solution suggestions in his poems in this context. In this study, the poems in Hüseyin Cemal's book, titled *Şehitlerin Sesleri* yahut *Askerin Büyük Duygusu*, will be examined in the context of the Balkan Wars. In this study, the poems in this book, which have not yet been translated from Ottoman Turkish, will be presented as examples.

Keywords: Hüseyin Cemal, poetry, Balkan wars, identity, war literature.

GİRİŞ

Bir milletin tarihinde büyük yıkımlara sebep olan savaş hem maddi hem de manevi birçok problemi de beraberinde getirir. Etik değerlerin kolayca göz ardı edilebildiği savaşlar neticesinde oluşan izler tarih kadar edebiyatta da kendisini hissettirir. Siyasi veya ekonomik sebeplerle çıkan savaşların sonuçları devletler gibi bireyin de kişisel hayat düzenini alt üst eder. Cephelerde yürütülen savaşlarda askerler yitirilirken cephe dışında savaşın getirdiği zorlu yaşam şartları neticesinde siviller kaybedilir. Kazanılan ya da kaybedilen savaşların insanların yaşamları üzerinde bıraktığı hasar tarihçiler kadar elbette edebî şahsiyetleri de ilgilendirir ve bu savaşlar edebî eserlerde de kendisine yer bulur.

Dünya edebiyatında olduğu gibi Türk edebiyatında da savaş konulu şiir, öykü, roman ve tiyatro türlerinde yazılmış birçok eser bulunur. Savaş edebiyatı “konu ve temalarını harpten ve harp hâline alan, harp psikolojisini –hem millî hem ferdî boyutta– etkileyen ve ondan etkilenecek şekilde şekillenen; mazi şuuru, kahramanlık duygusu, gelecek kaygısı, vatanseverlik gibi üstün değerleri çeşitli bağlantılar içinde işleyen; cephe ve cephe gerisine dair sıcak gözlemlerle ve günü gününe gelişen değişiklikleri –çoğu zaman ilginç yorumlarla– gözler önüne seren edebiyat” olarak tanımlanır (Yıldız 1998: 39). Savaş sırasında veya sonrasında oluşan edebiyat ürünleri, oluşturuldukları zamana uygun bir kimliğe bürünür. Savaş zamanında kaleme alınan eserlerin taşıdığı heyecan daha yüksektir. “Bu edebiyatın bir kısmı askerleri savaşa teşvik etmek, bir kısmı halkta vatan sevgisi, vazife

şuuru, dayanışma hissi uyandırmak gayesiyle yazılırken, bir kısmı da savaşın getirdiği sarsıntıları, toplumsal dönüşümleri, ferdi veya millî ıstırapları dile getirmek üzere kaleme alınır" (Yıldız 2023: 518). Yazılan eserlerde edebî olma kaygısından ziyade milletin millî duygularını harekete geçirme gayreti ön plandadır. Savaş sonrası oluşturulan edebî ürünlerin ise savaş karşısında romantizmden uzak ve daha temkinli bir tutum içinde olabilmesi mümkündür (Özgül 2014: 18). Kahramanlıklar kadar yenilgilerin ve bunların etkisinin irdelendiği bu tür edebî eserlerde amaç çoğu zaman millî bir bilinç uyandırmak, halkı eğitmek, bilinçlendirmek, toplumun yaşananlardan ders çıkarmasını sağlamak ve tarihin tekrerründen sakınmaktır.

Türk savaş edebiyatı, özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde arka arkaya girdiği savaşlar sırasında gelişir. Yunan ve Rus Harpleri, Trablusgarp ve Balkan Savaşları, nihayet Birinci Dünya Savaşı sırasında hatırı sayılır bir külliyat oluşur. Kimi zaferlerle ama daha çok yenilgilerle ve büyük toprak kayıplarıyla neticelenen bu savaşlar sırasında, basında kolayca yer bulabilmeleri ve toplumda yüksek bir heyecan uyandırabilmeleri açısından daha çok şiir türünün tercih edildiği anlaşılr (Koroğlu 2010: 262-263). Şiirlerdeki hamasi üslup aracılığıyla "hem bir millî kimlik oluşturma gayesi güdülmüş hem de savaş zamanında şiirin kısa ama etkili ifade gücünden faydalanılarak toplumda vatanseverlik, heyecan ve ümit duyguları" doğması sağlanmıştır (Yıldız 2023: 511). Şiirin diğer türlere nispetle kısa olması toplum içinde ezberlenip yaygınlaşmasını da kolaylaştırır. Böylece toplumun ortak bir duygu ve düşünce çatısı altında birleşmesi mümkün kılınır.

Bu çalışmanın odak noktasını oluşturan Balkan Savaşları Türk toplumsal belleğinde derin izler bırakmıştır. "Rumeli-i Şahane" olarak nitelendirilen Balkanlar, uzun yüzyıllar boyunca Osmanlı-Türk coğrafyasının önemli bir parçası olarak görülmüştür. "Berlin Kongresi kararları, Balkan yarımadasındaki Osmanlı topraklarını fevkalade azalttı. Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın iç politikalarını kontrol etme yeteneğini kaybetmiş olmasına rağmen, bu devletlerin hala imparatorluğun parçası olması, Babıali'ye hem itibar hem de dış ilişkilerde bazı pratik faydalar sağlıyordu" (Jelavich 2009: 83). Ancak bu bölgedeki sıcak gerilim giderek yükselmeye devam etmiş ve Ekim 1912 – Ağustos 1913 yıllarında Balkan Savaşları meydana gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu dört devlete karşı savaşmak zorunda kalmıştır. Bu toprakları savunmak için elinden geleni yapsa da Osmanlı bu savaş sonucunda büyük kayıplar vermiştir. "Osmanlılar için Balkan Savaşı bozgun, sefalet ve felaket anlamındadır. Osmanlı ordusu bir ay gibi kısa bir süre içinde perişan olmuştur. Düşman orduları Çatalca'ya kadar gelmiştir" (Kara 1999: 304). Sırbistan, Karadağ, Yunanistan ve Bulgaristan'a karşı savaşan Osmanlı için savaş ağır bir yenilgi ile sonuçlanmıştır. Vatan denilen toprakların kaybının yanı sıra can ve mal kaybı da ciddi boyutlara ulaşmıştır. "Balkan bozgunu ve Edirne gibi Türklerce kutsal sayılan bir şehrin 5 yıl önce Türk eyaleti olan bir devlete bırakılması, politika ile tamamen ilgisiz büyük halk kitlelerini de en büyük memnuniyetsizliğe sürükledi. Milyonla evsiz barksız göçmenin

acısını, bütün Türklük kalbinin derinliklerinde hissetti. Kılıçtan geçirilen yüz binlerce Türk'ün elemi, milleti göz yaşlarını kurutamaz hâle getirdi" (Öztuna 2006: 174). Tüm bunların neticesinde savaşın askerî ve siyasi boyutunun yanında yaşanan toplumsal acı ve kayıplar gazete ve dergi aracılığıyla halkın hızlıca ulaşabileceği edebiyat eserlerine de yansımıştır.

Balkan Savaşlarında yaşanan bu zorluklar tarihin sayfalarında olduğu kadar insanın duygularını yansıttığı en önemli sanat dallarından biri olan edebiyatta da kendisine yer bulur. Yazarlar ve şairler Balkan Savaşları hakkında eserler verir. Hem savaşlar sırasında hem de sonrasında yazılan metinler sadece duygusal bir nitelik taşımaz. Bunlar, aynı zamanda toplumu bilgilendirme ve aydınlatma kaygısını taşıyan eserlerdir. Savaş döneminde şair ve yazarların kaleme aldıkları eserler estetik ve edebî değerler taşımaktan ziyade vatan sevgisini ön plana çıkarma, kişiye ümit verme ve onu vatani müdafaa konusunda cesaretlendirme kaygısını taşıyan metinlerdir. Ortak bir millî şuur oluşturmayı hedefleyen savaş dönemi edebiyatı "millî romantik duyuş tarzı"nı edebî eserlerde sunmayı hedefler. "Milletlerin dilde, kültür, sanat ve edebiyatta kendilerini bulmaları, kendilerine gelmeleri" (Banarlı 2004: 15) anlamına gelen millî romantizm edebiyat alanında da millîleşmeyi, millî kimliğin yüceltilmesini ve millî şuurun gelişmesini sağlar. Türk milletinin karşılaştığı savaşlar sırasında ve sonrasında yaşananlar da edebiyatına yansır. Bununla birlikte Türk edebiyatı içerisinde "savaş edebiyatı" niteliğini taşıyacak bir bölümün olup olmadığı tartışma konusudur (Ulucutsoy 2018: 1023-1040). Bu bağlamda çeşitli görüşler mevcuttur. Türk edebiyatında savaş dönemlerinde verilen eserlerin niteliği çeşitli edebiyatçılar tarafından eleştirilir. Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sırasında ve neticesinde yaşanan ağır kayıpların edebiyatta yankısını bulup bulmadığı tartışma konusu olur. Yakup Kadri edebiyatın savaş döneminde sustuğu ve millî bilinci uyandıracak bir eserin yazılmadığı kanaatindedir: "[B]u asır yalnız edebiyat cihetinden değil, her cihetten düşkün ve diğer asırlara nisbeten en adi, en küçük, en fakir asırlardandır" (1335: 2). Savaşın yıkıcılığı karşısında edebiyatın sesinin daha gür çıkması gerektiği yerde susan ve düşkün hâle gelen edebiyatı eleştiren Yakup Kadri, yaşanan asrı her cihetten "adi" bulur. Şahabettin Süleyman: "Asar-ı sanata bir kıymet-i mahsusa veren ancak hamil olduğu ruh, yani hüsn-i bed'i, heyecan-ı bed'i'dir. Bir eser iyi hissedilmemişse, iyi nakil ve ifade edilemez" (1913: 99) diyerek özellikle Balkan Savaşları döneminde oluşturulan metinleri "heyecan-ı bed'iiden" yoksun olarak nitelendirir ve eleştirir. Yazar bu dönemde dergi ve gazetelerde çıkan eserlerin millî bilinci ve beraberliği oluşturmaya katkı sağlamadığını ve sürekliliği olmadığını düşünür: "Balkan harbi bizi müteessir etmedi demem, fakat devam-ı tesir mümkün olmadı" (1913: 100). Ayrıca Şahabettin Süleyman savaş döneminde yazılan eserlerin çok olmasına rağmen hepsinin edebiyat dışı olduğunu da vurgular. Ercilasun, Şahabettin Süleyman'ın görüşüne ek olarak böyle yazılarda sunilikten kurtulunamayacağını ve "gaye ne kadar yüce olursa olsun, netice[nin] daima bir hiç" olacağını dile getirir (2013a: 364). Şahabettin Süleyman Türk milletinin

kin ve düşmanlıkta devamlılığa sahip olmadığını bu sebeple de çabuk unuttuğunu ifade eder: “Zaten doksan üçü, Rus çizmelerinin Ayastefanos’taki izlerini de öyle unutmadık mı?” (1913: 100). Süleyman Nazif de aynı görüşün devamı olarak Birinci Dünya Savaşı sırasında yazılan metinlerin niteliğinden çok yazar ve şairine kazandırdığı maddi imkânların önemsenmesinden yakını: “Biz bu harpte gençliğimizi, edebiyatımızı, ahlak ve maneviyatımızı da herc ü merc ettik” (1335: 1) diyen yazar halkı galeyana getirmek için yazılmış ancak edebî yönü zayıf kalmış eserleri eleştirir. Süleyman Nazif “Türk askerinin düşman ve tabiatla mücadelesini anlatır. 1912 Balkan Savaşının verdiği heyecanla, ‘Harp Şarkısı’ ve ‘Cenk Türküsü’ adlı şiirleri kaleme alır. Bu şiirlerde daha önce kaybedilen toprakların alınacağını ümit etmektedir” (Aktaş 1996: 1295). Süleyman Nazif bu dönemde halkına ümit vermek ve millî heyecanı muhafaza etmek adına şiirler yazar.

Balkan Savaşlarının etkileri gazete ve dergilerde yayımlanan şiir ve yazılarda kendisine oldukça geniş yer bulur. Halkın millî duygularını, heyecanını ve azmini canlı tutmak isteyen yazar ve şairler kimlik bilinci üzerinden eserlerini oluştururlar. “Savaşın ilk günlerinde yazılan şiirlerin çoğunda ‘Osmanlı kimliği’ne vurgu yapılır. Ancak cephelelerdeki olumsuz gelişmeler bu bakış açısını tamamen değiştirir ve ‘Türk kimliği’ne yönelmeye neden olur” (Yenisoy 2012: 93). Ömer Seyfettin Osmanlılık çerçevesinde millî görüş birliğinin oluşturulamayacağını savunur ve “Balkan Harbi Hatıraları”nda yer alan günlüklerinde savaşın toplumsal boyutlarına da değinir (2011: 121-177). Ömer Seyfettin Türklük ve Türkçülük fikriyle milletin millî duygularını harekete geçirmeyi hedefler. Şiirlerini Trablus ve Balkan Savaşları çerçevesinde oluşturan Aka Gündüz “Bozgun” isimli şiirinde memleketi olan Rumeli’nin kaybindan dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirir (1329). Balkan Savaşları sonrasında gerçekleşen mübadele ve göç olaylarının sonrasında Anadolu’ya yerleşen çok sayıda Balkan Türkü arasında şair ve yazarlar da dikkati çekmektedir (Tuncer 2012: 56). Yahya Kemal eserlerinde Balkan Savaşlarında Edirne’nin durumu üzerine temellenen millî bilince ayrıntıyla yer vermesinin yanında şiirlerinde çocukluğunun geçtiği Balkan topraklarına olan özlemini de dile getirir. Yahya Kemal o yıllarda Balkan Savaşları üzerine yazılarında özellikle İzmir ve Edirne’nin önemini vurgular. Edirne’nin işgali şairi derinden etkiler: “Bu devlet, tam mânâsıyla Edirne’de kurulmuştur ve Edirne fütihat devremizin tecelligâhı olan şehirdir... Edirne’siz Türk devleti târihi koparılmış bir devlet olur” (1970: 310). Edirne’nin işgali her Türk gibi Yahya Kemal’i de üzüntüye ve kızgınlığa sevk eder, şair hem devletin hem de çocukluğunun temellerinin yer aldığı bu şehrin geri alınmasının elzem olduğu kanaatindedir. Balkan Savaşlarına tanıklık eden Mehmet Âkif’in şiirlerinde ise savaşın yarattığı dehşet sahnelerine rastlamak mümkündür. Mehmet Âkif’in şiirlerinde Balkan Harbi’ne ait cephe tasvirlerinden ziyade doğrudan yaşanan bozgunun sonuçları gözlemlenir (Öztürkçü 2012: 45). Ziya Gökalp de Balkan Savaşlarını şiirlerine konu edinir. Balkan Savaşları Gökalp için Avrupa vicdanının “Hristiyan vicdanından başka bir şey olmadığını” gösteren bir savaştır. Bunun için Türklerin felaketine iştirak noktasında bir araya gelenlere karşı “muasır bir İslâm

Türklüğü yaratılması” gereklidir (1963: 5-10). Balkan Savaşları hususunda eser veren edebiyatçıların sayısı oldukça fazladır. Dönemin ve bu savaşların Türk edebiyatına etkisi bağlamında sınırlı sayıda örnek olarak anılan bu isimlerin dışında kalanlar elbette başka bir çalışmanın konusu olmaya müsaittir.

Balkan Savaşları sırasında özellikle şiir türünde oldukça fazla eser verilmiştir. Söz konusu dönemin gazete ve dergilerinde toplamda 280 adet şiir tespit edilmiştir (Duman 2005: 103). Yayımlanan eserlerdeki üslup şairin mizacına ve savaşın gidişatına göre değişse de şiirlere ümitle başlayan ancak sonrasında karamsarlığa bürünen bir hava hâkimdir. Dönemin şairleri başta iyimserlikle ve inançla savaşın kazanılacağına inanırlar: *“Onları bu inanca götüren sebep mazideki zaferler kadar, İslâm dininin gaza ruhudur. Öyle ki, her savaşta Müslüman askerin yanında yer alan din ulularının onlara bu savaşta da yardım edeceğine inanırlar”* (Duman 2008: 114). Ancak savaşın askerleri yücelten ve halkı zafere inanmaya çağıran edebiyatçılar “Balkan bozgunu” karşısında çaresiz kalırlar. Ulusların kaderini değiştiren Balkan Savaşları tarihi ve siyasi yönleri kadar toplumsal sonuçları ile de Türk edebiyatında kendilerine yer bulur. Halkı bilinçlendirmek, onların millî ve dinî hassasiyetlerini canlı tutmak amacıyla yazılan birçok türdeki eser gazeteler aracılığıyla hızlıca okuruna ulaşır. Bu bağlamda asker ve halka gayreti teşvik etmek, ümit vermek için oluşturulan metinler edebî yönünden ziyade zafere motive edici, heyecan verici oluşlarıyla ön plandadır.

1. HÜSEYİN CEMAL’İN ŞİİRLERİNDE BALKAN SAVAŞLARI

Balkan Savaşları sırasında dönemin gazete ve dergilerinde yayımlanan eserlerin yanında kimi isimler de müstakil şiir kitapları yayımlayarak millî bir heyecan uyandırmak istemiştir. Bu şairlerden biri de Hüseyin Cemal’dır. Edirne’de doğan ve genç bir teşmen olarak Birinci Balkan Savaşı’nda Edirne müdafaasında yer alan Hüseyin Cemal, şehrin Bulgarlar tarafından işgal edilmesi sırasında esir alınmış ve savaş sonuna kadar Sofya’da kalmıştır. Savaş ve esaret günlerini *Yeni Harp Başımıza Gelenler* (1332) adlı hatıra kitabında anlatan genç asker, savaş sırasında kaleme aldığı şiirleri de *Şehitlerin Sesleri yahut Askerin Büyük Duygusu* (1332) isimli kitabında bir araya getirir. Şair, kitapta yer alan şiirlerini toplumu aydınlatmak ve yönlendirmek için yazdığını açıkça ifade eder (1332: 2). Bu bağlamda söz konusu şiirlerin edebî olmaktan çok propaganda niteliği taşıdığı söylenebilir. Hüseyin Cemal, Birinci Balkan Savaşı’nda bizzat şahit olduğu kayıplara, yıkımlara ve Müslümanların maruz kaldığı Bulgar zulmüne dikkat çekmek ister. Yaşananlardan ders çıkarma kaygısını taşıyan şiirlerinde toplumu galeyana getirmek için uğraşır. Birlik olmak kadar bilinçli olmanın da önemine değinen şair, milletin eğitimi hususunu özellikle ön planda tutar. Osmanlı vatanında mekteplerin azlığına hayıflanarak şair, vatan için fedakârlıkta bulunmanın önemini vurgular. Ayrıca toplumun gönüllü olarak askere gidenlere, şehit olanlara hürmette kusur etmemesi gerektiğini ifade eder. Hüseyin Cemal’in şiirlerindeki

öngörülü ses, Balkan savaşlarıyla yaşanan yıkımın daha büyüğüyle sonuçlanacak olan Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı'nın toparlanması için yükselen bir feryat olarak nitelendirilebilir.

Hüseyin Cemal'in *Şehitlerin Sesleri yahut Askerin Büyük Duygusu* isimli şiir kitabında toplamda on adet şiir bulunmaktadır. Sırasıyla "Yeni Hudutlarda Osmanlıların Sabah Duası", "Muharebede Ayağı Kesilmiş Bir Askere Selâm Dur!", "Edirne'de Ayvaz Baba İstihkâmını Ziyaret Eden Bir Ecnebi Ateşe Militerinin İhtiramı!", "13 Mart", "Edirne'de Kumlar Tepe'de Şehitleri Ziyaret", "Edirne'de Sofular Muharebesinde Gülerken Şehit Düşen Ahmet'in Zabitâna Sözleri", "Maraş Kanlı Muharebesi'nde Ali Onbaşı'nın Kahramanlığı", "Bolayır Muharebesi'nde Nabluslu Ahmet Çavuş'un Şehadeti", "Muharebeye Giderken Millî Şarkılar", "Emel-i İntikam" başlıklı şiirlerin bulunduğu kitapta hamasi duygular ön plandadır. Kitapta yer alan şiirlerin hepsi savaş ile ilgilidir ve ortak noktası Balkan savaşları, yaşananlar ve bu savaşlardaki kayıplar sonrasında şairin hissettikleri ile yapmak istedikleridir. Şiir kitabında H. Cemal ismini kullanan şair üç kitaplık *Şehitlerin Sesleri* adlı bir seri yayımlamayı hedefler. Ancak şairin ilgili seriye devam edemediği ve tek bir kitap yayımlayabildiği görülür. Hüseyin Cemal yazmak istediği serinin ilk ve tek kitabının yazılış amacını ise şu şekilde açıklar: "*Askerlerimize, mektep çocuklarına ezber ettirilirse ruhlarında, duygularında hiss-i vatan ve fedakârlık namına ümit ederim ki inkılâb-ı mesûd yapar*" (1332: 2). Buradan hareketle Hüseyin Cemal'in *Şehitlerin Sesleri yahut Askerin Büyük Duygusu* isimli şiir kitabını milletine ve askerine vatan topraklarını kaybetmemek için harekete geçilmesi hususunda destek verme amaçlı yazdığı söylenebilir. Balkan Savaşlarının sebepleri ve sonuçları Hüseyin Cemal'i şiirlerini yazmaya iten en önemli etkenlerdendir. Şaire göre söz konusu şiirlerin okunması ve ezberletilmesiyle hem askerlerimize hem de okullardaki gençlerimize millî benlik ve vatanseverlik duygusu kazandırılacaktır. İncelenen *Şehitlerin Sesleri yahut Askerin Büyük Duygusu* isimli şiir kitabında yer alan ve savaş edebiyatı kapsamında düşünülebilecek şiirlerin toplanabileceği ana başlıklar ise Balkan savaşları, İslam kimliği, düşman olarak nitelendirilen Bulgarlar, Osmanlı vatanı için fedakârlığın önemi, cehalet ve mektepsizliğin sonuçları ile vatanın içinde bulunduğu zor koşullardan kurtulabilmek için şairin istek ve önerileri olarak tespit edilebilir. Millî duyguların yanında özellikle dinî hassasiyetin üzerinde duran Hüseyin Cemal düşmanın yani Bulgarların İslam dinine verdiği zararın ve buna karşılık askerin vatanını ve dinini tüm gayretiyle savunması gerektiğinin altını çizer.

1.1. Bulgar Zulmü

Birinci Balkan Savaşı'nda Osmanlı Devleti Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ ile karşı karşıya gelir. 7 Ekim 1912-30 Mayıs 1913 tarihleri arasında gerçekleşen savaş sırasında Osmanlı ordusu Varna, Manastır, Vize, Lüleburgaz, Edirne, Çatalca gibi çeşitli cephelerde düşman kuvvetleriyle savaşır. Birinci Balkan

Savaşı'nda teğmen olarak vazife alan Hüseyin Cemal de Edirne ve çevresinde gerçekleşen çatışmalara askerleriyle birlikte katılır, hatta isabet eden bir şarapnel parçasıyla dizinden yaralanıp gazi de olur (2014: 56). Bulundukları cephe itibarıyla karşılarında Sırp ve Bulgarlar yer alır. Bulgar topçularının ateşleriyle ve Bulgar askerlerinin saldırılarıyla başa çıkmaya çalışan Osmanlı ordusu, bir yandan mevcut sınırları korumaya çalışırken bir yandan da daha önce kaybedilen toprakları geri alabilme ümidiyle hareket eder.

Hüseyin Cemal *Şehitlerin Sesleri yahut Askerin Büyük Duygusu* isimli şiir kitabında yer alan “Yeni Hudutlarda Osmanlıların Duası” şiirinde özellikle Balkan Savaşlarında yaşanan Bulgar zulmü üzerinde durur. Şair kaybedilen ve artık üzerinde Bulgar bayrağı dikili olan Müslüman Rumeli’yi geri alabilmeyi diler:

*Orada işte, şu dağların eteği
İslamların ağlayan bir emeli
Kardeşlerin, anaların mezarı
Güneş doğmuş fakat düşman ayağı
O yerlerde şimdi Bulgar bayrağı (1332: 3).*

Kaybedilen ve düşman bayrağı dikilen Rumeli uğruna feda edilen canlardan bahseden şaire göre Rumeli’nin geri alınması ağlayan Müslümanlar için elzemdır. Şiirde Osmanlı sancağını eski vatan toprağına dikebilme ümidi askerler arasında da diri tutulmaya çalışılır. Çarpışmalar sırasında kimi zaman ricat etmek zorunda kalan Osmanlılar yine de Bulgarları yeneceklerini düşünmektedir. Söz konusu şiirde umudun kaybedilmemesi gerektiği sürekli salık verilir. Hüseyin Cemal’in anılarında da bahsettiği Sofular Muharebesi’nde Osmanlı ordusu hücumla kalkarken amaç Sofya’ya kadar durmadan ilerlemektir. Hüseyin Cemal “Edirne’de Sofular Muharebesinde Gülerken Şehit Düşen Ahmet’in Zabitine Sözleri” isimli şiirinde dualarla Sofya’ya ilerlemenin ve bunun bir emir niteliğinde olduğunun önemle altını çizer:

*Biz Edirne karşısında düşmana
Çıkacağız başlanacak kavgaya
Dönmeyecek artık asker geriye
Emir böyle: Gidilecek Sofya’ya!
İşte o gün dualar hep okundu (1332: 19).*

Hüseyin Cemal’in şiirinde dualarla hücumla başlayan ve aldığı emirle, zafer ümidiyle Bulgarların üzerine atılan Osmanlı askeri, büyük bir başarıyla düşmanlarını korkutup kaçıtır. Bu azimde ve saldırı gücünde elbette ki imanın büyük bir rolü vardır:

*Bütün asker Allah, Allah deyince
Hep ileri bu sözlerle gidince
Yeri, göğü bir ateştir kapladı*

*Ardımızda binlerce top patladı
Bulgar artık dayanmadı siperde
Şevk ve gayret taşımış idi askerde (1332: 19).*

Savaşın başlangıcında azim ve gayretle gerçekleşen bu hücum harekâtı askerleri ordunun ilerleyişine dair ümide sevk etse de ilerleyen günlerde durum Osmanlı ordusu aleyhine döner. Bulgar ordusunun ilerleyişi durdurulamaz. Askerler, büyük bir yılmılık içinde cephe gerisine doğru çekilmeye başlarlar. Ayaz Baba, Maraş gibi mevkilere yaşanan yenilgiler bütün orduyu saran bir matem havasına sebep olur. Ordunun ricati sırasında geride kalan askerler Bulgarlar tarafından şehit edilir. Cephede bu durumu bizzat gözlemleyen Hüseyin Cemal, "Emel-i İntikam" şiirinde Bulgarların, silahsız Osmanlı askerlerini öldürmelerini acı içinde anar. Asker yolu gözleyen ailelerin dramını dile getirir:

*Ana almış yavrusunu koynuna
Bakar durmaz babasının yoluna
Onu orada korkak düşman, silahsız
Bulmuş idi, bir gün orada mecalsiz.
Şehit oldu, ey kadıncık! Bekleme
Feryat edip oracıkta inleme (1332: 28).*

Balkan Savaşları yalnız cephede değil cephe gerisindeki sivil hayatta da ağır yıkımlara sebep olur. Bulgar ordusu sadece Osmanlı askerlerini değil silahsız masumları da hedef alır. Ele geçirilen köylerde büyük küçük demeden insanlar süngülenir. Müslüman halka Bulgarların yaptığı zulümler, şahit olanları derinden yaralar. Hüseyin Cemal gerçek hayatta cephede gözlemlediği sahneleri savaşın dehşetini sergilemek için şiirine de aktarır:

*Dayanır mı böyle İslâm şu günde
Ölüyorken emel-i iman süngüde
Hele bak bir, ne olmuş şu mescitler
Toprak olmuş, siyahlaşmış köycükler (1332: 28).*

"Emel-i İntikam" şiirinde Hüseyin Cemal Müslümanların yaşadıkları acıya dikkat çeker. Mescitlerde kutsal değerler çiğnenir, evler, köyler yakılır, insanlar öldürülür. Bulgar ordusu geçtiği yerlerde sadece yıkım ve acı bırakır. Bir asker sıfatıyla cephede bu durumu gözlemleyen Hüseyin Cemal, hatıratının yanı sıra şiirlerinde de Balkan Savaşlarının yıkıcı boyutuna dikkati çeker ve bunu yaparken de oldukça gerçekçi bir tablo çizmeye çalışır.

Osmanlı ordusu Balkan Savaşlarının ilk ayından itibaren müttefik Balkan devletleri karşısında mağlubiyetler almaya başlar. Bulgarlar karşısında da Ekim ayı sonunda Çatalca'ya kadar çekilmek zorunda kalınır. Devletin başkenti İstanbul'a bu kadar yaklaşan Bulgar ordusu, bir taraftan da Edirne'yi kuşatma altına almaya başlar. Savaş hususunda eğitimsiz ve deneyimsiz olan askerler ile yapılan Edirne kalesi

savunması başarısızlıkla sonuçlanır. Nihayetinde Bulgar Ordusu'nun kazanması, Osmanlı Ordusu'nda başlayan gerileme ve bozgunun artması kısa sürede Edirne'deki kuvvetlere de yansımaya başlar. 25 Ekim'de kaleye çekilmeye başlayan kuvvetlerin zayıflığı, Bulgar kuvvetlerinin 26 Ekim'de şehri güney ve güneydoğudan çevirmesinin ardından, Kasım ayı başlarından itibaren Edirne'nin kuşatılmasına sebep olur (Çağan 1993: 200-201). Hüseyin Cemal de anılarında Edirne cephesinde yaşadıklarını ayrıntılarıyla aktarır (2014: 63-65). Kasım ayında başlayan yoğun kuşatma sırasında şehir, top atışlarıyla bölge bölge yıkılmaya başlar. 1913 yılı Mart ayının sonunda Edirne düşmana teslim edilir. Hüseyin Cemal'in "13 Mart" isimli şiirinde askerler gözyaşı içinde birbirlerini teselli etmeye çalışırken, şehre giren Bulgar ordusu bir katliama girişir. Süngülerle insanları öldüren Bulgarların zulmü sırasında şehirden feryat sesleri yükselir. Camiler yakılıp yıkılır. Buna karşılık Edirne'deki kiliseler çanlarıyla Bulgarlara alkış tutar:

*Askerçikler hazin, hazin ağırlarken
Alçak düşman süngüsünü saplarken
Bütün kilise çanlarını çalıyor
İslâm'ın derdine matem katıyor!.. (1332: 15).*

Müslüman halk matem içinde kendisini bekleyen acıklı sona hazırlanırken, Edirne'nin Hristiyan nüfusu Bulgarları büyük sevinçe karşılar. Hüseyin Cemal, Müslümanların düştüğü içler acısı durumu aynı şiirinde şu şekilde ifade eder:

*Her taraftan kara duman yükselmiş
İstihkâma düşman bayrak diktirmiş
Çiçeklerle Hristiyanlar koşuyor
Bulgarların yollarına saçıyor
Duyuluyor Edirne'den hep feryat
Oluyor İslâm'ın namı ah berbat!.. (1332: 14).*

Şehir Bulgar ordusu tarafından yağmalanır. Hüseyin Cemal, anılarında da bu işgalin acıklı sahnelerinden bahseder. Hüseyin Cemal'in annesinin Edirne'deki evi de yağmalananlar arasındadır. Şairin amcası süngülenerek şehit edilir, kardeşi ise esir alınır (2014: 202-203). Balkan Savaşları Hüseyin Cemal'in büyük kayıplar yaşamasına ve aile hayatında derin yaralar oluşmasına sebep olur.

"13 Mart" şiirine Osmanlı'nın bu kayıp karşısında yaptıklarıyla devam eden şair Osmanlı ordusunun kışlada düşmana silah veya mühimmat bırakmamaya çalıştığından bahseder. Bulgarlar şehri işgal etmeye gelirken Osmanlı askerleri ellerindeki silahları düşmanlarına vermemek için kırmaya başlar:

*Bütün asker silahları kırıyor
Kalmasın düşmana diye yakıyor
Sarmaşmışlar helâlleşip ağlıyor
Şehri düşman al kanlara boyuyor (1332: 14).*

Şiirde askerler mağlubiyet duygusuyla silahlarına veda ederken Bulgarlar tarafından öldürülme korkusu da yaşamaya başlarlar. Bununla birlikte onları en çok üzen ve dertlendiren olay, bir askerin Osmanlı sancağını düşmana vermemek için yakması olur. Şair burada savaşta ve acil durumda da olsa askerin millî şuurunun ön planda olduğuna dikkati çeker. Devletin kudret ve hürriyet simgesi olan sancak, nice savaşta, cephelerde askerler tarafından gururla taşınmıştır. Askerin namusu gibi koruduğu bayrağın düşman eline geçmesi kabul edilemez bir durumdur:

*Lâkin eyvah kalmaktansa düşmana
Dedi, asker gitti anı akmağa
Bir duman çıktı o anda pek hazine
Hemen Allah bugünü göstermesin* (1332: 15).

Osmanlı askerinin bu onurlu ama seyredenleri hüzne boğan davranışı kışladaki herkesi duygulandırır. Ağlayanın yalnızca asker değil tüm Müslümanlar olduğunu vurgulayan şair bu manzaraya şahit olmamayı yeğler:

*Bütün asker gördü sancak yanıyor
Bu sırada yalnız İslâm ağlıyor
Dedi Ya Rab ne suçum var burada
Görmeseydim bunu Ya Rab şurada* (1332: 15).

"13 Mart" şiirinde sancağın da yakılmasıyla Osmanlı Devleti'nin mağlubiyeti kesinleşmiş olur. Devam eden süreçte Edirne'yi aylar sürecektir bir Bulgar işgali beklemektedir. Savaş sırasında Edirne'nin savunulması ve elde tutulması oldukça mühim bir hadisedir. Ancak tüm çabalara rağmen Edirne kaybedilir. Balkan Savaşlarında Edirne'nin önemi ve savunulması ediplerin de vurguladığı bir husustur. İsmail Habib Sevük Edirne'nin geri alınmasının üzerinde önemle durur: "*Edirne'nin tarafımızdan istirdadı Yunan-ı kadîmi hortlatmak emelinin bir intihası ve Yunan 'Megaloidea'sının bir vedaiyesi olacaktır*" (1981: 147). Edirne'nin elde tutulmasının ve geri alınmasının önemini belirten Sevük buranın tekrar vatan toprağına katılmasıyla Yunan zulmünden tamamen kurtulunacağına inanır. "13 Mart" şiirinde Hüseyin Cemal'in de belirttiği üzere Edirne'nin işgali Müslüman Osmanlıların yaşadığı toprak kayıplarının ve felaketlerin son acı halkası olur. Balkan Savaşlarının meydana getirdiği bu yıkımın büyüklüğünün anlaşılması ve son kalan umudun tükenmesi ise Edirne'nin kaybıyla daha da hızlanır.

1.2. Osmanlıların İslam Emeli

Savaşlar askerin fiziki gücünün yanında psikolojisinin ve hissiyatının da etkilendiği durumlardır. Fiziken olduğu kadar manevi açıdan da etkilenen askerlerin ve cephe gerisindeki halkın duyguları olumlu yönde desteklenmelidir. Savaş sırasında askerin maneviyatını uyarmak ve askeri savaşa teşvik etmek için dinî unsurların kullanıldığı söylemlere sıklıkla yer verilir. Balkan Savaşlarının millî boyutunun

yanında bir de dinî boyutu söz konusudur: “Avrupa’nın iktisadî ve siyâsî ihtiraslarla Türkiye’ye saldırması, İtalya’nın Trablusgarp’a hücumu, Avusturya’nın Bosna Hersek’i alması, nihayet Balkan Harbi’nin neticesinde Rumeli’nin bütün bütün Türklerin elinden çıkması Avrupa’ya, Avrupa medeniyetine de bir kin uyandırmıştı. Aksülamel çok şiddetli olmuş ve iki muhtelif çehre göstermişti: Millî; dinî.” (Ertaylan 2011: 882). Millî ve dinî hassasiyetlerinin tehlikede olduğunu anlayan ediplerin ise eserlerinde savaş sırasında halkta heyecanı ve coşkuyu artırmak için dinî sembolleri kullanması kaçınılmazdır. “Balkan Savaşları sırasında ve sonraki yıllarda girdiğimiz birçok savaşta askerın hissiyatını harekete geçirici, onu savaşa teşvik edici harp edebiyatı metinlerinde İslâmî duyarlılığa yapılan vurgu dikkati çeker” (Çakır 2019: 46). Vatanın tehdidi İslâm’ın tehdidi demektir ve askerlerin bu bilinçle hareket etmeleri, topraklarını düşman güçlere karşı bu inançla savunmaları beklenir. Eserlerde dinî duyguları millî heyecanı uyandırmak için canlı tutmak şair ve yazarların sıklıkla başvurduğu bir yoldur.

Hüseyin Cemal, genç bir Osmanlı teğmeni olarak katıldığı savaşta cepheye düşmana karşı vatani savunur. Cephe gerisinde ise askerini gayrete getirmek ve toplumsal bir bilinç uyandırmak için şiirlerini millete duyurmaya çalışır. Bir yandan savaş esnasında yaşadıklarını hatıra defterine kaydeden Hüseyin Cemal diğer yandan şiir yoluyla fikirlerini ifade eder. *Şehitlerin Sesleri yahut Askerin Büyük Duygusu*’nda yer alan şiirlerinde sıklıkla Osmanlılık ve İslâm vurgusu yaptığı anlaşılır. Bu bağlamda şairin şiirlerinde Türklük bilincinden ziyade İslamcılık anlayışını ön plana çıkardığı söylenebilir.

Şehitlerin Sesleri yahut Askerin Büyük Duygusu isimli şiir kitabının ilk şiiri “Yeni Hudutlarda Osmanlıların Sabah Duası” başlığını taşır. Bu şiir, Birinci Balkan Savaşı’nın henüz başlarında yazılır ve daha önce kaybedilen toprakların geri alınacağı ümidini yansıtır. Şiirde Osmanlı ve İslâm kimlikleri bir arada değerlendirilir. Hüseyin Cemal bu şiirinde Balkan coğrafyasına bakarak şimdi Bulgar bayrağı asılmış toprakların Müslümanlığına vurgu yapar. “İslâmların ağlayan bir emeli” olan bu beldelerin geri alınması için Allah’a yalvarır. Bu yakarış anında Rumeli coğrafyasının sınırlarından çıkan şair birden İslâm dünyasının bütünü hakkında fikir yürütmeye ve zulmü genellemeye başlar:

*Hindistan’da nice İslâm kardeşim
Kafkasya’da yüz binlerle dindaşım
Afganistan, Fas ve İran ağılıyor
Bu zulümden kaç asırdır inliyor
Hep cehalet, mektepsizlik vatani
Yıkıyor ah bu kötü dert İslâm’ı* (1332: 4).

Şiirinde geri kalmış ve zulüm altında inleyen Müslüman dünyayı dert edindiği görülen genç teğmen Hüseyin Cemal, İslâm’ı Osmanlı kimliğinin tamamlayıcı bir unsuru olarak görür. Hindistan’dan Kafkaslara ve Fas’a kadar uzanan “dindaş ve

kardeş" düşüncesiyle şair, oldukça geniş ve kucaklayıcı bir bakış açısına sahip olduğunu kanıtlar. Hüseyin Cemal'e göre Osmanlı'nın zaferi aynı zamanda İslam'ın da zaferi demektir. Bunun için şiirlerinde kimi zaman 'Osmanlı' kimi zaman da 'İslâm' kelimelerini birbirinin yerine kullandığı düşünülebilir. "Yeni Hudutlarda Osmanlıların Sabah Duası" şiirinde başlık dışında Osmanlı adı geçmez. Ama İslamlar'dan yani Müslümanlardan bahsedilir:

Göster Ya Rab zafer günü İslâm'a
Verme Ya Rab bir fırsatçık düşmana
Bütün İslâm bir emelle büyüsun
İntikamla hudutlara yürüsün
Askerimiz Balkanlarda görünsün
Yetim kalmış masumları güldürsün
Ey Tanrımız bize kalp ver nurlandır
Gafil kalmış İslâmları uyandır (1332: 6).

İslamlar vurgusu burada tüm Müslümanlar anlamında kullanılır. Balkanlar'a yürüyecek ordu Osmanlı Devleti'nin ordusudur. Bununla birlikte, Hüseyin Cemal, İslam askerinin zaferini diler ve duasını hep bu yönde eder.

Hüseyin Cemal'in şiir kitabında yer alan "Bolayır Muharebesi'nde Nabluslu Ahmet Çavuş'un Şهادeti" başlıklı şiir de Osmanlı vurgusu açısından dikkati çeken bir başka örnektir. İstanbul'a yaklaşan Bulgar ordusunun haberini alan bir Osmanlı askerinin anlatıldığı şiirde hilafet vurgusu yapılır:

Hilâfetin, İstanbul'un önüne
Düşman gelmiş!.. Nasıl gitmez gücüne
Bir Osmanlı bu sözleri, haberi
İşitir de nice artmaz kederi (1332: 23).

İslam dünyasının lideri konumundaki Osmanlı Devleti'nin başkenti tehlikeye düştüğünde bütün Osmanlı askerleri heyecan ve endişeye kapılarak savaşa katılmak ister. Bu askerlerden biri de Nabluslu Ahmet Çavuştur. Arap asıllı olduğu anlaşılan bu askeri Osmanlı'ya bağlayan ve ona savaşma azmi veren ise aslında İslam kimliğidir. Nabluslu Ahmet Çavuş hem Müslüman hem Osmanlı'dır. Bu bilinçle katıldığı savaşta şehit düşen Ahmet Çavuş'un, silah arkadaşlarına, Müslüman bir birey olarak vatan savunmasında orduya nasıl destek olunacağı hususunda ibret verdiğinden bahsedilebilir.

Hüseyin Cemal şiirlerinde gerek Osmanlı Devleti'nin yaklaşan yıkımına gerekse İslam dünyasının diğer unsurlarının içinde bulunduğu sefaletle çareler sunmaya çalışır. Bu durum, dönemin Osmanlıcılık ve İslamcılık fikirleriyle hareket eden kesimlerinde görülen bir refleks olarak yorumlanabilir. Osmanlı Devleti'nin de dâhil olduğu İslam dünyasının geri kalmışlığı meselesi genç teğmen Hüseyin Cemal'in de gündemindedir. Cehalet ve geri kalmışlığın devletin sonunu getirdiğini vurgulayan

Hüseyin Cemal kurtuluşu yeni mektepler açmada ve eğitimde bulduğunu ifade eder. “Yeni Hudutlarda Osmanlıların Sabah Duası” isimli şiirinde Hüseyin Cemal cehalet konusuna değinerek toplumu uyandırmak, İslam’ı ayağa kaldırmak ister. Bir asker olarak cephede zafer beklerken sahip olunması gerekenlere vurgu yapar:

*Yaradanım yetiş artık et imdat
Ediyor İslâm’ı düşman ah berbat
Bize kalp ver, mektep açtır vatanda
Cehaletten felah yok hiç cihanda
Yüce düşman ancak budur İslâm’a (1332: 3-4).*

Hindistan, Afganistan, Fas gibi İslam ülkelerinde ve Osmanlı Devleti’nde kronikleşen eğitim sorunu Hüseyin Cemal’in şiirlerinde de kendisine yer bulur. Şaire göre savaşlardaki mağlubiyetin temel sebebi budur. İslam dünyasının gafletten uyanıp mektepler açmasını, Müslümanların cehaletten kurtulup, eğitimin artmasını isteyen şair, savaş alanında zaferin ancak bu yolla elde edilebileceği inancındadır. Eğitimle aydınlanmış bir zihin ve imanla aydınlanmış bir kalbin kurtuluşun yegâne çaresi olacağını aynı şiirinde dile getirir:

*Ey Tanrımız bize kalp ver nurlandır
Gafil kalmış İslâmları uyandır
Etrafımız düşmanlarla sarılmış
Kalplerimiz inanmıyor, kararmış (1332: 6).*

Balkan Savaşlarında yaşanan acı mağlubiyetlerin İslam dünyasını gaflet uykusundan uyandıracağını ümit eden şair “Muharebeye Giderken Millî Şarkılar” isimli şiirinde: “İntibahtır mağlubiyet İslâm’a/ Uyanıklık gelsin hemen vicdana” (1332: 27) diyerek hem askerlere hem de İslam toplumlarına seslenecektir. Osmanlı Devleti’nin kurtuluşu için umut ettiği çareyi İslam dünyası içinde arzulayan Hüseyin Cemal için kişinin İslam’ım, Müslümanım diyebilmesi için bütün İslam dünyasının kurtuluşu adına çabalamalıdır. Bu görüşünü “Yeni Hudutlarda Osmanlıların Sabah Duası” şiirinde açıkça belirtir:

*Yüzüm yoktur demek için İslâm’ım
Zulm içinde inler iken ihvanım
Düştük işte ulu Tanrım amana
Acı Ya Rab garip kalmış İslâm’a (1332: 7).*

Genç ve idealist bir teğmen olan Hüseyin Cemal, Osmanlı Devleti’nin parçalanmaya başladığı ve Hristiyan unsurların bağımsızlıklarını ilan etikleri bir dönemde İslam’ı kaynaştırıcı bir unsur olarak görür ve şiirlerinde de bunu dile getirir. Ordudaki gayrimüslim Rum, Bulgar hatta Ermeni askerlerin fırsat bulduklarında

Bulgar tarafına firar ettiğine hatıralarında da yer veren Hüseyin Cemal, askerleri din duygusuyla ve vatan sevgisiyle bir arada tutmanın faydasına inanır.

1.3. Vatan Sevgisi

Arapça kökenli olan “vatan” kelimesi “[b]ir kimsenin doğup büyüdüğü ve yaşadığı yer, yurt” anlamına gelir (Çağrı 2012: 563). Bununla birlikte kelime 19. yüzyıl itibarıyla siyasi bir anlam kazanır. Fransız Devrimi’nin yarattığı milliyetçilik rüzgârının etkisiyle egemenlik millete teslim edilir ve ülke de bir hükümdarın mülkü olmaktan çıkarak sınırları belirlenmiş bir vatana dönüşür (Taştan 2017: 21- 22). Osmanlı İmparatorluğu parçalanırken daha önce kısıtlı bir anlamı olan vatan kavramı da yeniden ele alınır. Başta Namık Kemal olmak üzere Osmanlı aydınları vatanın niteliği, vatan sevgisinin gerekliliği hususunda geniş bir perspektif sunarlar. Böylece Osmanlılar içinde siyaseten belirlenmiş bir vatan anlayışı gelişir.

Ulus devletlerin birer birer kurulduğu ve imparatorlukların tarihe karışmaya başladığı bu devirde Osmanlı Devleti’nden ayrılan azınlıklar ise benzeri bir vatanseverlik düşüncesiyle hareket ederler. Balkan Savaşları Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan gibi bu yeni ulus-devletlerin yayılma arzusunun bir sonucudur. “93 Harbi’nden sonra Balkanlardaki büyük bir toprak parçasının kaybedilmesi karşında halk oldukça karamsarlaşır. Balkan Savaşları esnasında da masum halkın katledilmesi, bu coğrafyanın viraneye çevrilmesi ve Osmanlı Devleti’nin Balkanlardaki hâkimiyetinin sona ermesi, uzun yıllar hafızalardan silinmez” (Güneş 2011: 186). 19. yüzyıl itibarıyla Rumeli’deki topraklarını yavaş yavaş kaybeden Osmanlı Devleti Birinci Balkan Savaşı sonunda Edirne de dâhil olmak üzere Avrupa’daki topraklarının çoğunu kaybeder. Rumeli topraklarında yaşanan acılar edebî eserlerde de anılır. Rıza Tevfik, Ömer Seyfettin, Aka Gündüz, Mehmet Âkif gibi şair ve yazarlar yaşananları çarpıcı bir şekilde dile getiren isimlerden birkaçıdır. “Balkan Felâketi” olarak anılan Balkan Savaşları Türk milletinin tarihinde önemli bir dönüm noktası niteliğindedir: “Rumeli’nin kaybı Türk aydınlarında derin bir infial uyandırır” (Ercilasun 2013b: 321). Üzüntüden ziyade öfke duyan yazar ve şairlerin yazdıkları eserler ile Balkan Savaşlarının öncesi, sırası ve sonrasında yaşananlar Türk edebiyatında yerini alır.

Şiirlerinde vatan kavramına önemli bir yer ayıran Hüseyin Cemal bir edebiyatçı kimliği taşımasa da şiir yazan bir teğmen olarak bizzat cephede gördüğü manzaraları şiiriyle dile getirmek ister. Cephede yer alarak gördüklerini şiirine konu edinen şairin şiirlerinde gerçekçilik ön plandadır. Bu şiirler bir Osmanlı askerinin tarihe düştüğü kayıtlardır. Vatan sevgisine sahip Hüseyin Cemal doğup büyüdüğü topraklara, Edirne’ye şiirlerinde özel bir yer ayırır. Hüseyin Cemal Balkan Savaşlarında cephede Edirne’yi savunurken daha önce kaybedilen Rumeli topraklarının da acısını içinde taşımaya devam ettiğini “Yeni Hudutlarda Osmanlıların Sabah Duası” isimli şiirinde dile getirir:

*Şu karşıkı büyük Balkan daha dün
Bayrağımla yaşıyordu hep bütün
Şimdi orada bu sancaktan eser yok
Yere düşmüş kaldırmaya giden yok (1332: 5).*

Şiirinde Balkan topraklarını hasretle anan Hüseyin Cemal, mısralarında vatan kavramını nasıl algıladığını da açıklar. Ona göre vatan, devletin bayrağının dalgalandığı her yerdir. Ama Balkan Savaşlarında bu bayrak Balkanlardan sökülüş, Osmanlı vatanından geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu durumun dehşetini şair aynı şiirinde şöyle aktarır:

*Ulu Tanrım, Sultan Murat mezarı
Kan ağlıyor, harp elinden feryadı
Göğü sarmış neden kimse koşmuyor
İnsan artık dayanamaz coşuyor!.. (1332: 5).*

Balkan Savaşlarında Osmanlıların Balkanlardan geri çekilirken artlarında bıraktığı vatan topraklarında pek çok emanetleri vardır. Bunlardan biri de devletin sancağını Kosova'ya kadar taşımış olan Sultan I. Murad'ın türbesidir. Hüseyin Cemal, düşman ayakları altında çiğnenen bu kutsal yerde yatan padişahın feryadını şiirinde duyurmayı hedefler.

Hüseyin Cemal'in hem hatıralarında hem şiirlerinde dile getirdiği gibi Balkan Savaşlarında Bulgarlar ele geçirdikleri yerleri yakıp yıkarlar. Vatan topraklarına verilen bu zarar ve yaşanan kayıplar karşısında şair üzüntüsünü dile getirir:

*Büyük ismin Rumelinde, camide
Söylenirken şimdi ses yok meydanda
Kimi harap, kimi kilise yapılmış
Minareye salib, çanlar takılmış (1332: 5).*

"Yeni Hudutlarda Osmanlıların Sabah Duası" şiirinden verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere Hüseyin Cemal için bir Osmanlı vatanını temsil eden imgeler bayrak, camiler, mezarlar ve türbelerdir. Bunların bulunduğu yerin vatanlaştığı, vatan hâline geldiği söylenebilir. Bu kutsal imgeler zarar gördüğünde, vatana da hâle gelmiş demektir. Nitekim Rumeli, düşman ayağı altında çiğnenmiştir. Sancağı düşürülmüş, camileri kilise yapılarak İslamlığı da ortadan kaldırılmıştır. Böylece kimliği yok edilen bu vatan toprakları için şair feryat etmekte ve Tanrı'dan yardım dilemektedir. "Muharebeye Giderken Millî Şarkılar" isimli şiirinde Hüseyin Cemal kaybedilen vatan topraklarının geri kazanılmasını ümit eder:

*Alacaksın giden toprakları sen
Açacaksın sancakları sen hemen
Yüce dağlar olacaktır ordugâh
Kalmayacak bizde hiç derd-i siyah
Gideceksin bizden gitmiş vatana*

Düşecektir o düşmanlar amana (1332: 27).

Hüseyin Cemal'e göre vatan diye nitelendirilen toprakları düşman elinden kurtarmak ancak çok çalışmak ve onun için kendini feda etmekle mümkündür. Teğmen Hüseyin Cemal, bunu bir vazife bilinciyle gerçekleştirir ve cephede askerleriyle birlikte savaşır. Din ve vatan yolunda şehit olmak inancı ona göre bir asker için en büyük motivasyon kaynağıdır. Bu düşüncesini "Edirne'de Kumlar Tepe'de Şehitleri Ziyaret" isimli şiirinde dile getirir:

*Fakat vatan, din ve millet yoluna
Sancağının kardeşinin uğruna
Çalış sen hep şehit olmak için koş
Başka yolda yürümektir pek çok boş (1332: 17).*

"Edirne'de Kumlar Tepe'de Şehitleri Ziyaret" adlı şiirinde Bayram Çavuş'u konuşturan Hüseyin Cemal, askerleri ortak duyguda ve bilinçte birleştirmek ve harekete geçirmek ister. Bu şiirde ele aldığı Bayram Çavuş'tan başka vatan uğruna kendini feda eden Ali Onbaşı'yı "Maraş Kanlı Muharebesi'nde Ali Onbaşı'nın Kahramanlığı" isimli şiirinde, Ahmet Çavuş'u "Bolayır Muharebesi'nde Nabluslu Ahmet Çavuşun Şehadeti" isimli şiirinde anar. "Edirne'de Sofular Muharebesinde Gülerken Şehit Düşen Ahmet'in Zabitine Sözleri" şiirinde ise Ahmetçik gibi örnek askerleri anan Hüseyin Cemal'in onları bir ibret olarak okutmak istediği anlaşılır. Böylece hem vatan sevgisi dinî bir heyecanla birleşir hem de asker için karşılığı Tanrı tarafından verilecek büyük bir eylem olarak şehitlik yüceltilir:

*Ey asâkir, ey dinimin yoldaşları
Hakk indinde kimsenin savaşları
Gaip olmaz yeriniz cennettedir
Bu bahçeden yolunuz geçmektedir (1332: 18).*

"Edirne'de Kumlar Tepe'de Şehitleri Ziyaret" isimli şiirinde Hüseyin Cemal vatan için çalışmayı, şehit olmayı yüceltilirken bu vazifelerden kaçmayı ise eleştirir. Şiirde ordudan kaçan askerlerin cehennem azabını hak ettiği ifade edilir. Şaire göre vatan savunmasından kaçanlar vatan denilen kutsal varlığın namusunu ve devamlılığını düşünmemiş sayılır:

*Vatan için çalışmayan onmuyor
Cehennemde feryat edip kaynıyor
Kimi asker dinlememiş zabiti
Kimi kaçmış düşünmemiş namusu (1332: 18).*

Hüseyin Cemal aynı şiirinde cepheyi terk edenlerin utanç içinde kalacakları bir günü beklerken cepheden dönmeyip din için, vatan için çarpışan ve nihayet şehit düşenlerin ise Peygamberin sevgisine, takdirine erişeceğini ifade eder. Şair vatan için savaşan askerlerin ruhlarının şehadet sonrası meleklerle birleştiğini, buluştuğunu dile

getirir. “Maraş Kanlı Muharebesi’nde Ali Onbaşı’nın Kahramanlığı”, “Bolayır Muharebesi’nde Nabluslu Ahmet Çavuş’un Şehadeti”, “Edirne’de Kumlar Tepesi’de Şehitleri Ziyaret” isimli şiirlerinde Hüseyin Cemal şehitliği ulaşılacak en yüksek makam olarak tespit eder ve bu uğurda her askerin canını fedâ etmeye hazır olması gerektiğini öğütler:

*Selâm size ey şehitler, mezarlar
Peygamberin pek sevdiği kardeşler
Ruhunuz hep meleklerle geziyor
Her biriniz yükseklerde uçuyor
Toprağınız ne mübarek ne güzel
Ah şehitlik ne de büyük bir emel (1332: 16).*

Hüseyin Cemal’e göre vatan için canından vazgeçmek, şehit olmak veya “Muharebede Ayağı Kesilmiş Bir Askere Selâm Dur!..” şiirinde anlatıldığı gibi sakat kalarak gazi olmak saygı duyulması gereken erdemlerdir. Hüseyin Cemal şiirinde askerin bu durumları seve seve göze alarak savaşa koşması gerektiğini dile getirir. Şair, Edirne’de camiye giderken karşılaştığı ayağı kesik sakat bir askere selam durduğunu anlattığı bu şiir aracılığıyla milletini de bir uyanışa ve gazilere, şehitlere hürmet etmeye çağırır. Hüseyin Cemal’e göre kendini feda etmek vatanı kurtarmanın bir yoluysa bu feda eylemini gerçekleştirenlere saygı göstermek de yine vatanın selametini sağlamada önemli bir husustur. Söz konusu şiirinde Tanrı’dan zafer için yardım dileyen şairin kubbelerden duyduğu ses, aslında bütün topluma bir uyarı, bir çağrı niteliğindedir:

*Kesik kollu, tek ayaklı Müslüman
Çoğalırsa bu vatanda sen inan
Titreyecek Osmanlıdan hep cihan
Ne zaman bu mecruhlara ihtiram
Edilirse verilirse bir selâm
Bu duyguyla yaşanırsa intikam
Alacaktır şüphe yok ehl-i İslâm (1332: 10).*

Hüseyin Cemal, İslam’ın, yani Müslüman Osmanlıların vatan sevgisini ve hasretini dile getirdiği şiirlerinde topluma millî ve dinî bir bilinç kazandırmayı amaçlar. Hüseyin Cemal’in yazdığı şiirler edebî olmak iddiası taşımaz ancak okuyan askerleri ve vatandaşlarını harekete geçirme gayretini yüklenir. Bu bakımdan vatan için şehit olmayı yücelten şair, Osmanlıları Balkanlardan tamamen çıkarmaya çalışan ve girdikleri yerlerde dehşet saçan Bulgar ve Sırp orduları karşısında dinî yönü kuvvetli, yüce bir hedef belirlemek ister. Düşman karşısında cephede savaşmayı ve şehadeti yücelten Hüseyin Cemal vatan sevgisi ile din gayretini eşitler ve vatan için verilecek mücadelenin önemine ve gerekliliğine değinir.

SONUÇ

Toplumların hem siyasi hem askerî hem de demografik yapısını etkileyen savaşlar ardında ekonomik ve psikolojik sonuçlar bırakır. Öncesinde, sırasında ve sonrasında yaşananlar tarih sayfalarında yerini alırken insana dair her şeyi ele alan edebiyat sahasında da meydana gelen savaşlar hakkında birçok eserle karşılaşmak olasıdır. Uzun bir ömre sahip olan Osmanlı İmparatorluğu da birçok savaşa katılmış ve bu savaşlar edipler tarafından çeşitli eserlere konu edilmiştir. Yoğun duygu içeren ve etkileyciliği bakımından diğer türlere nazaran ön plana çıkan şiir savaş edebiyatının vazgeçilmezi konumundadır. Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında birçok edip de bu savaşlara eserlerinde yer vermiştir. Aslen Edirmeli olan Hüseyin Cemal de *Şehitlerin Sesleri yahut Askerin Büyük Duygusu* isimli kitabında yazdığı şiirler ile Balkan Savaşlarını ve halkın yaşadıklarını açıkça anlatma çabasındadır. Kitabının askerlere ve öğrencilere okutulması gerektiğini savunan ve böylelikle onlarda millî bir uyanışı hedeflediğini belirten Hüseyin Cemal eserini bu tavırla meydana getirir. Söz konusu şiirlerin edebî yönü zayıf olmasına rağmen harekete geçirici, gayret ve sabır temenni eden yüksek tonu dikkat çekicidir. Balkan Savaşlarında yaşanan mağlubiyetleri şiirlerinin yanında bir asker olarak savaştığı cephe anılarıyla da aktaran şair özellikle İslam bilincinin korunması gerektiğini savunur. Vatan savunmasında millî bilincin yanında dinî bilinci de ön plana çıkarmayı hedefleyen Hüseyin Cemal askerin maneviyatına seslenir. Şiirlerini anılarıyla da destekleyen şairin bu yönü gerçekçi tavrı ile açıklanabilir. Hüseyin Cemal'in *Şehitlerin Sesleri yahut Askerin Büyük Duygusu* isimli kitabında yer alan on şiirinin Bulgar zulmü, İslam emeli ve vatan sevgisi başlıkları altında değerlendirmesinin yapılması mümkündür. Bu başlıklar etrafında Hüseyin Cemal'in şiirinden özellikle ümmeti savaşmaya, savaşanlara saygı duymaya ve vatan uğrunda şehit olmaya çağıran bir ses yükselir. Savaşan askerleri dinî duygular ve vatan sevgisiyle bir arada tutmanın faydasına inanan şair şiirlerinde bunu sıkça dile getirir. Cehaletin ve mektepsizliğin Osmanlı'nın sonunu getireceğini düşünen ve bu duruma aciliyetle bir çare üretilmesi gerektiğini ifade eden Hüseyin Cemal Osmanlı topraklarında Bulgarların hüküm sürmesini kabul edilemez görür. Tüm bunların ışığında Balkan Savaşlarındaki işgale yönelik bir feryat, bir yakarış ve vatan savunmasına çağrı niteliğinde bir halka sesleniş olarak nitelendirilebilecek bu şiirlerin Hüseyin Cemal'in millî uyanışı hedeflediği ve bir amaç uğruna yazıldığından edebî yönü zayıf metinler olduğu söylenebilir. Sonuç olarak Hüseyin Cemal'in *Şehitlerin Sesleri yahut Askerin Büyük Duygusu* isimli şiir kitabında kaleme aldığı şiirleri Balkan Savaşlarının etkilerini ve sonuçlarını okuruna aktarması, halkı ve ümmeti birlik olmaya, vatani savunmaya ve İslam'ı korumaya çağırması bağlamında örnek teşkil etmesi ve döneminin edebiyat anlayışını okuruna yansıtması bakımından Türk edebiyatında dikkate değer şiirler arasında değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- AKA GÜNDÜZ. (1329). "Bozgun". *Tanin* 1479.
- AKTAŞ, Ş. (1996). "Edebiyat-ı Cedide Şiiri ve Süleyman Nazif". *Türk Dili*, 534: 1288-1296.
- BANARLI, N. S. (2004). "Millî Romantizmin İdrâki". *Edebiyat Sohbetleri*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 15-30.
- ÇAĞAN, N. (1993). "Balkan Harbinde Edirne". *Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*. Ankara: TTK Yayınları, 197-213.
- ÇAĞRICI, M. (2012). "Vatan". *İslam Ansiklopedisi* (C. 42). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 563-564.
- ÇAKIR, Ö. (2019). "Edebî Eserlerin Aynasında Balkan Savaşları ve İslâm". *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/2: 43-56.
- DUMAN, H. (2005). *Balkanlara Veda: Basın ve Edebiyatta Balkan Savaşı (1912-1913)*. İstanbul: Duyap Yayıncılık.
- DUMAN, H. (2008). "Balkan Savaşı'nın Edebiyata Yansıması". *Köprüler Kurduk Balkanlara*. İstanbul: İBB Yayınları, 113-124.
- ERCİLASUN, B. (2013a). "Şahabettin Süleyman'ın Tenkit Görüşleri". *İkinci Meşrutiyet Devrinde Tenkit*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 346-370.
- ERCİLASUN, B. (2013b). "Millî Edebiyat Terimi ve Ali Canip". *Edebiyat Tarihi ve Tenkit*. İstanbul: Dergâh Yayınları. 307-324.
- ERTAYLAN, İ. H. (2011). *Türk Edebiyatı Tarihi I-IV*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- GÜNEŞ, M. (2011). "Rumeli'nin Kaybının Türk Şiirindeki Akisleri". *Türkbilig*, 2011/21: 183-206.
- HÜSEYİN CEMAL. (1332). *Şehitlerin Sesleri yahut Askerin Büyük Duygusu*. İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi.
- HÜSEYİN CEMAL. (2014). *Yeni Harb Başımıza Tekrar Gelenler* (haz. A. Korkmaz). Ankara: TTK Yayınları.
- JELAVICH, B. (2009). *Balkan Tarihi 2-20. Yüzyıl* (çev. Zehra Savan, Hatice Uğur). İstanbul: Küre Yayınları.
- KARAL, E. Z. (1999). *Osmanlı Tarihi IX. Cilt: İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı 1908-1918*. Ankara: TTK Yayınları.
- KÖROĞLU, E. (2010). *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı 1914-1918: Propagandadan Milli Kimlik İnşasına (1914-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÖMER SEYFETTİN (2011). *Balkan Harbi Hatıraları* (haz. Tahsin Yıldırım). DBY Yayınları.
- ÖZGÜL, M. K. (2014). "Harp Edebiyatına Harbî Bir Bakış". *Türk Harp Edebiyatı Konulu I. Uluslararası Türkiyat Sempozyumu 1-3 Kasım 2013/ Çankırı Bildiriler*. Ankara: Berikan Yayınları, 1-18.
- ÖZTUNA, Y. (2006). *Avrupa Türkiye'sini Kaybımız*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılık.
- ÖZTÜRKÇÜ, İ. (2012). "Hakkın Sesleri: Mehmet Âkif'in Balkan Ağzı". *Tarih Bilinci Dergisi*, 17/18: 42-49.
- SEVÜK, İ. H. (1981). *O Zamanlar*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- SÜLEYMAN NAZİF. (1335). "Harp ve Edebiyat". *Hadisat*, 152: 1.
- SÜLEYMANOĞLU YENİSOY, H. (2012). "1912-1913 Balkan Savaşları'nın Edebiyata Yansıması". *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 1/1: 91-112.
- ŞAHABETTİN SÜLEYMAN. (1913). "Vatanperverâne Manzumat". *Büyük Duygu*, 1/7: 99-100.
- TAŞTAN, Y. K. (2017). *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- TUNCER, H. (2012). "Balkan Savaşları ve Edebiyata Yansıyan Boyutları". *Türk Yurdu*, 32/303: 50-56.
- ULUCUTSOY, H. (2018). "Türk Basınında Savaş Edebiyatı Tartışmaları (1913-1941)". *Turkish Studies Language/Literature*, 13/28: 1023-1040.
- YAHYA KEMAL. (1970). *Eğil Dağlar*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Y[AKUP] K[ADRİ]. "Harp ve Edebiyat". *İkdam*, 8171. 10 Teşrinisani 1335: 2.
- YILDIZ, H. (2023). "Savaş Edebiyatı ve Mehmet Nureddin Semin'in Şiirlerinde Savaş Karşıtlığı". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 10/28: 501-521.
- YILDIZ, S. (1998). "Harp Edebiyatı Kavramı ve Edebiyatımızda Çanakkale Muharebeleri". *Çanakkale Zaferi'nin 83. Yıldönümü Panel Bildirileri*. Eskişehir: Etam Matbaası, 37-50.
- ZİYA GÖKALP. (1963). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

SORUMLU YAZAR

CORRESPONDING AUTHOR

DR. ÖĞRETİM ÜYESİ ZEYNEP ŞENER

zeynep.sener@hbv.edu.tr

ETİK KURUL İZNİ

ETHICS COMMITTEE APPROVAL

ÇALIŞMADA HERHANGİ BİR ETİK KURUL İZNİNE GEREK YOKTUR.

THERE IS NO NEED FOR ANY ETHICAL COMMITTEE APPROVAL FOR THE STUDY.

DESTEKLEYEN KURUM/KURULUŞLAR

SUPPORTING-SPONSOR INSTITUTIONS OR ORGANIZATIONS

HERHANGİ BİR KURUM/KURULUŞTAN DESTEK ALINMAMIŞTIR.

NO SUPPORT WAS RECEIVED FROM ANY INSTITUTION/ORGANIZATION.

KATKI ORANI

AUTHOR CONTRIBUTION PERCENTAGE

TEK YAZAR % 100

SOLE AUTHOR

ÇIKAR ÇATIŞMASI

CONFLICT OF INTEREST

HERHANGİ BİR ÇIKAR ÇATIŞMASI BULUNMAMAKTADIR.

THERE IS NO CONFLICT OF INTEREST.

DEĞERLENDİRME

ASSESSMENT

İki DIŞ HAKEM / ÇİFT TARAFLI KÖRLEME

TWO EXTERNAL REFEREES / DOUBLE BLIND

BENZERLİK TARAMASI

SIMILARITY SCREENING

DERGİPARK, İNTİHAL.NET ÜZERİNDEN YAPILMIŞTIR.

THE SCREENING WAS DONE THROUGH DERGİPARK, İNTİHAL.NET.

TELİF HAKKI VE LİSANS

COPYRIGHT AND LICENSE

YAZARLAR DERGİDE YAYINLANAN

ÇALIŞMALARININ TELİF HAKKINA

SAHİPTİRLER VE ÇALIŞMALARI CC BY-NC 4.0
LİSANSI ALTINDA YAYIMLANMAKTADIR.

THE AUTHORS OWN THE COPYRIGHT OF THEIR
WORK PUBLISHED IN THE JOURNAL AND THEIR
WORK IS PUBLISHED UNDER THE CC BY-NC 4.0
LICENSE.

YAPAY ZEKÂ KULLANIMI
USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

ÇALIŞMADA YAPAY ZEKÂ
KULLANILMAMIŞTIR.

ARTİFİCİAL INTELLIGENCE WAS NOT USED IN
THE STUDY.